

БНМАУ-ЫН АРДЫН ИХ ХУРАЛТАЙ ХОЛБОГДОХ ЛАВЛАГАА*А.Пагма, Д.Жигваагүнсэл***• БНМАУ-ын Ардын Их Хурлын үйл ажиллагааны үндсийг хуульчилсан эрх зүйн баримт бичгүүд**

1. Бүгд Найрамдах Монгол Ард Улсын Үндсэн хуульд өөрчлөлт ба нэмэлт оруулах тухай. БНМАУ-ын 9 дүгээр Их Хурлын тогтоол. 1949 оны 2 дугаар сарын 19. БНМАУ-ын Есдүгээр Их Хурлын илтгэл, хууль, тогтоолууд. Улаанбаатар, 1949 он
2. Бүгд Найрамдах Монгол Ард Улсын Үндсэн хууль. 1960 он. БНМАУ-ын Ардын Их Хурал, орон нутгийн АДХ-ын талаарх хууль тогтоомжийн эмхтгэл (1956-1986). УБ., 1987
3. БНМАУ-ын Ардын Их Хурлыг сонгох сонгуулийн тухай дүрэм. 1986 он. БНМАУ-ын Ардын Их Хурал, орон нутгийн АДХ-ын талаарх хууль тогтоомжийн эмхтгэл (1956-1986). УБ., 1987
4. БНМАУ-ын орон нутгийн АДХ сонгох сонгуулийн тухай дүрэм. 1984 он. БНМАУ-ын Ардын Их Хурал, орон нутгийн АДХ-ын талаарх хууль тогтоомжийн эмхтгэл (1956-1986). УБ., 1987
5. БНМАУ-ын Ардын Их Хурлын Регламент. 1981 он. БНМАУ-ын Ардын Их Хурал, орон нутгийн АДХ-ын талаарх хууль тогтоомжийн эмхтгэл (1956-1986). УБ., 1987
6. БНМАУ-ын аймаг, хотын АДХ-ын тухай хууль. 1984 он. БНМАУ-ын Ардын Их Хурал, орон нутгийн АДХ-ын талаарх хууль тогтоомжийн эмхтгэл (1956-1986). УБ., 1987
7. БНМАУ-ын сум, хороо, район, орон нутгийн хотын АДХ-ын хууль. УБ., 1978 он
8. БНМАУ-ын депутатын тухай хууль. 1978 он. БНМАУ-ын Ардын Их Хурал, орон нутгийн АДХ-ын талаарх хууль тогтоомжийн эмхтгэл (1956-1986). УБ., 1987
9. БНМАУ-ын Ардын Их Хурлын депутатыг огцруулах журмын тухай хууль. 1961 он. БНМАУ-ын Ардын Их Хурал, орон нутгийн АДХ-ын талаарх хууль тогтоомжийн эмхтгэл (1956-1986). УБ., 1987
10. БНМАУ-ын аймаг, хот, сум, хороодын АДХ-ын депутатыг огцруулах журмын тухай хууль. 1963 он. Зарим хууль тогтоолын эмхтгэл. УБ., 1970 он

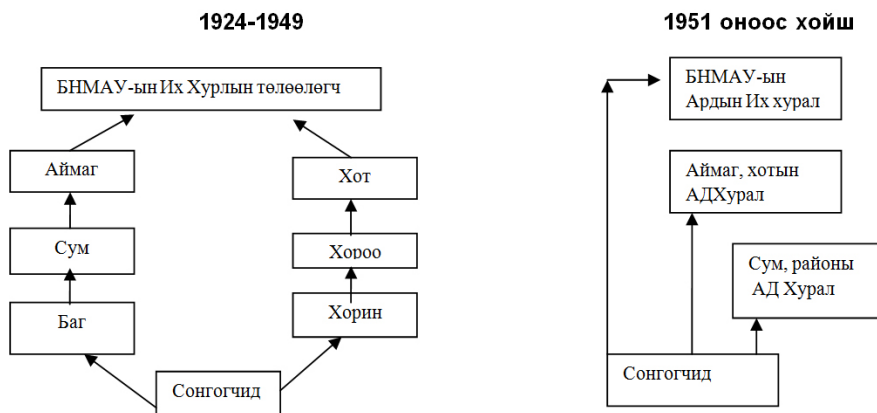
• БНМАУ-ын төрийн эрх байгууллагуудын тогтолцоо

1949 онд хуралдсан Улсын IX Их Хурал БНМАУ-ын 1940 оны Үндсэн хуульд нэмэлт өөрчлөлт оруулах замаар төрийн байгууллагуудын сонгуулийн системийг бүх нийтийн тэгш, шууд, саналаа нууцаар гаргаж сонгох шинэ систем болгон тогтоожээ.

Энэхүү системийн дагуу 1951 оны 6 дугаар сарын 10-ны өдөр БНМАУ-ын Улсын Их Хурлыг (1960 оны Үндсэн хууль үйлчлэх хүртэл Улсын Их Хурал гэж нэрлэж байсан) сонгох анхдугаар удаагийн сонгууль явагдсан.

Үүнээс өмнө баг⁷⁵, хорины хөдөлмөрчдийн хурлаас сум, хорооны Хурлын төлөөлөгчдийг, түүнээс аймаг, хотынхныг сонгосны дараа Улсын Их Хурлыг аймаг, хотын бага хурлаас төлөөлөгчдийг сонгох журмаар шатлан байгуулж байсан бол 1951 оноос хойш шинэ системээр бүх шатны Хурлыг нийт иргэд, сонгогчдоос шууд сонгох тогтолцоонд шилжжээ.

⁷⁵1959 оны 8 дугаар сард багийг татан буулгаснаар сум, хороо нь орон нутгийн анхан шатны нэгж болов.

БНМАУ-ын сонгуулийн шинэ систем (1949-1990)

1960 оны Үндсэн хуулийн 3 дугаар бүлгийн 18 дугаар зүйлд “Бүгд Найрамдах Монгол Ард Улсын төрийн эрхийг барих дээд газар нь Ардын Их Хурал мөн. БНМАУ-ын АИХ, түүний байгууллагуудын журмыг БНМАУ-ын Үндсэн хуульд нийцүүлж гаргасан БНМАУ-ын АИХ-ын регламент болон бусад хуулиар тодорхойлно.” хэмээн хуульчилсан байна.

Ардын Их Хурлын анхдугаар сонгууль 1951 онд явагдсанаас хойш 1990 оныг дуустал Ардын Их Хурлын нийт 12 удаагийн сонгууль зохион байгуулагдсан байна.

1960 оны Үндсэн хуульд Ардын Их Хурлыг бүх нийтийн, тэгш, шууд сонгуулийн эрхийн үндсэн дээр саналаа нууцаар гаргах замаар тус улсын 18 нас хүрсэн бүх иргэн сонгох ба 5 жилийн хугацаагаар сонгоно гэж заасан байдаг ч сонгууль ихэвчлэн 3-5 жилийн давтамжтай явагдсан байна.

1960 оны Үндсэн хуулийн 3-р бүлэгт БНМАУ-ын Ардын Их Хуралд тус аймгийн харьяалалтай хороо, аймгийн төвөөс бусад орон нутгийн хот бүрээс нэг, аймгийн төвийн болон улсын харьяалалтай хотын 10000 хүн ам тутмаас 1 депутат тус тус сонгох ба Ардын Их Хурлын бүрэн эрхийн хугацаа 5 жил байхаар хуульчилсан байна. Мөн Ардын Их Хурлын ээлжит чуулганыг жилд нэг удаа хийх бөгөөд Ардын Их Хурлын Тэргүүлэгчдийн санаачилгаар буюу эсхүл депутатуудын гуравны нэгээс доошгүй нь шаардвал Ардын Их Хурлын ээлжит бус чуулганыг хийдэг байжээ.

БНМАУ-ын Ардын Их Хурлын ээлжит сонгууль явагдсан он дараалал

АИХ-ын ээлжит сонгууль	Сонгууль явагдсан он	Бүрэн эрхийн хугацаа
1 дэх удаагийн	1951	3 жил
2 дахь удаагийн	1954	3 жил
3 дахь удаагийн	1957	3 жил
4 дэх удаагийн	1960	3 жил
5 дахь удаагийн	1963	3 жил
6 дахь удаагийн	1966	3 жил

7 дахь удаагийн	1969	4 жил
8 дахь удаагийн	1973	4 жил
9 дэх удаагийн	1977	4 жил
10 дахь удаагийн	1981	5 жил
11 дэх удаагийн	1986	5 жил
12 дахь удаагийн	1990	-

БНМАУ-ын ардын депутатуудын хурлууд эрх хэмжээ, үйлчлэх нутаг дэвсгэр үйл ажиллагааныхаа шинжээр бие биенээсээ ялгаатай. Үүний үндсэн дээр ардын депутатуудын хурлууд 2 хэсэгт хуваагдана. Нэгдүгээр хэсэгт дээр дурдсан төрийн эрх барих ардын төлөөлөгчдийн дээд байгууллага болох БНМАУ-ын Ардын Их Хурал, хоёр дугаар хэсэгт төрийн эрх барих ардын төлөөлөгчдийн орон нутгийн байгууллагууд болох аймаг, хот, район, сум, хороодын ардын депутатуудын хурлууд хамаарна.

Орон нутгийн АДХ-ын сонгууль анх 1952 оны 10 сарын 19-нд шинэ сонгуулийн үндсэн дээр анх удаа БНМАУ-ын аймаг, хот, сум хороо баг, хорины ардын хурлын депутатуудыг сонгох сонгууль явагдсан. Орон нутгийн ардын хурлын депутатуудыг сонгох 16 удаагийн сонгууль болсон байна.

**БНМАУ-ын сум, хороо, район, орон нутгийн хотын Ардын Депутатуудын
Хурлын сонгууль явагдсан он дараалал**

Орон нутгийн АДХ-ын ээлжит сонгууль	Сонгууль явагдсан он	Бүрэн эрхийн хугацаа
1 дэх удаагийн	1952	2 жил
2 дахь удаагийн	1954	2 жил
3 дахь удаагийн	1956	3 жил
4 дэх удаагийн	1959	2 жил
5 дахь удаагийн	1961	2 жил
6 дахь удаагийн	1963	2 жил
7 дахь удаагийн	1965	2 жил
8 дахь удаагийн	1967	2 жил
9 дэх удаагийн	1969	3 жил
10 дахь удаагийн	1972	3 жил
11 дэх удаагийн	1975	3 жил
12 дахь удаагийн	1978	3 жил
13 дахь удаагийн	1981	3 жил
14 дахь удаагийн	1984	3 жил
15 дахь удаагийн	1987	3 жил
16 дахь удаагийн	1990	АИХ-ын сонгуультай хамт явагдсан.

БНМАУ-ын 1960 оны Үндсэн хуулийн дагуу АИХ-ыг 5 жилийн хугацаагаар, орон нутгийн АДХ-ыг 3 жилийн хугацаагаар сонгохоор хуульчилсан боловч сонгууль энэ хугацаанд явагдаагүй зарим тохиолдол байна. Тухайлбал, 1952-1967 онуудад 2 жилийн давтамжтай явагджээ.

БНМАУ-ын АИХ-ын Тэргүүлэгчдийн 1969 оны 144 дугаар зарлигаар АИХ-ыг 4 жилийн хугацаагаар орон нутгийн АДХ-ыг 3 жилийн хугацаагаар сонгож байхаар тогтоожээ.

* * *

АШИГЛАСАН МАТЕРИАЛ

- БНМАУ-ын Үндсэн хууль. 1940 он
- БНМАУ-ын Үндсэн хууль. 1960 он
- БНМАУ-ын Есдүгээр Их Хурлын илтгэл, хууль, тогтоолууд. Улаанбаатар, 1949 он
- БНМАУ-ын Ардын Их Хурал, орон нутгийн АДХ-ын талаарх хууль тогтоомжийн эмхтгэл (1956-1986). УБ., 1987
- БНМАУ-ын сум, хороо, район, орон нутгийн хотын АДХ-ын хууль. УБ., 1978 он
- Зарим хууль тогтоолын эмхтгэл. УБ., 1970 он
- Дашням И. БНМАУ-ын сонгуулийн систем. УБ., 1975 он
- Дашням И. БНМАУ-ын төрийн эрх барих байгууллагууд. УБ., 1978 он
- Готов Ц. БНМАУ-ын Ардын Их Хурал. УБ., 1981 он
- Жамбал Ч. Орон нутгийн Ардын Депутатуудын Хурлын бүрэн эрх. УБ., 1987 он
- Амарсанаа Ж. БНМАУ-ын төрийн эрх зүй. УБ., 1988 он
- БНМАУ-ын түүхийн зарим нэр томъёо, он цагийн тайлбар толь. УБ., 1991 он
- Болдбаатар Ж., Лүндээжанцан Д. Монгол Улсын төр, эрх зүйн түүхэн уламжлал. УБ., 2011 он
- Жавзансүрэн М. Монгол төрийн түүхэн дэх Ардын Их Хурал. УБ., 2013 он